

tou človeka, a to prostredníctvom „sémantických príznakov“ v zmysle teórie Katza a Fodora. Predpokladalo sa, že tieto sémantické črty by mali mať vo vedomí nositeľa jazyka svoje psychické koreláty. S horizontom predpokladov sa úmerne rozšíril aj horizont otázok, takže k základnej otázke mentálnej reprezentácie (ako a čím je slovo reprezentované vo vedomí) pribudli otázky týkajúce sa psychickej realnosti sémantických príznakov, ich predpokladanej podoby v kognitívnych štruktúrach ľudského organizmu a vôbec možnosti uplatňovania lingvistických modelov v psychológii a naopak. Uzatvorením výskumu mentálnej reprezentácie do priestoru dostupného iba subjektívnej introspekcii poznanie toho procesu začali zastupovať najmä spredmetnené predstavy o ňom, ich následné interpretácie a viac alebo menej priliehavé konštrukty. Uplatnenie metódy asociačných testov v podobe klasickej schémy podnet – reakcia, poskytuje pozorovateľovi výhodu sledovať javovú stránku procesu mentálnej reprezentácie ako výstupu v podobe verbalizovaných asociácií k danému výrazu.

Princíp asociačného pokusu spočíva teda v tom, že podnetové slovo, v našom prípade abstraktný výraz, vyvolá vo vedomí percipienta asociáciu a následne ju premietne do verbálnej odpovede. Pracovne pod pojmom asociácia chápeme práve tú prvú empiricky pozorovateľnú stopu rozličných kognitívnych procesov. Ich komplikovanosť je zrejmá, no nevyjasnená, a tak stále nedokážeme predpokladať, do akej miery a nakoľko presne sa psychická (mentálna) reakcia môže preniesť do slovnej reakcie. Takto chápaná asociácia má potom platnosť verbálneho znaku.

V rámci sledovania mentálnej reprezentácie vybraných abstraktných výrazov sme v r. 1994 realizovali individuálny asociačný experiment v ústnej forme a v podobe riadeného rozhovoru. Cieľom bolo s každým probandom pracovať osobitne a mať tak možnosť bezprostredne sledovať a hodnotiť jeho jednotlivé odpovede. Individuálny prístup umožnil aj lepšiu kontrolu priebehu experimentu, navodenie nestresovej situácie dialógu. Významnou prednosťou individuálneho experimentu oproti hromadným experimentom je častejší výskyt bežných a typických asociácií, čo prakticky umožňuje lepšie zachytiť primárnu asociáciu. Tá vykazuje najvyššiu frekvenciu a môžeme ju hodnotiť ako prototyp, resp. stereotyp mentálnej reprezentácie abstraktného výrazu.

V procese experimentu sme zaznamenali určitý počet rôznych odpovedí na to isté podnetové slovo, ale aj značný počet podobných alebo totožných reakcií. Ide o tzv. asociačné prekryvanie alebo o opakovanie jedného druhu asociácií. Z pozorovaní vyplynulo, že napriek odlišným individuálnym dispozíciám probandov reagovať na abstraktné výrazy v ich verbalizovaných reprezentáciách ostal značný počet odpovedí, ktoré sa opakovali a boli si podobné. Možno to chápať ako potvrdenie predpokladu, že medzi počtom účastníkov experimentu a počtom opakujúcich sa a podobných odpovedí je vzťah pri-

mej úmernosti (Maršálová, 1978) – čím je počet odpovedajúcich vyšší, tým je väčší aj počet opakujúcich sa a podobných odpovedí, ktoré pre frekvenciu výskytu môžeme považovať za typické reprezentácie. Znamená to, že typické odpovede možno dostatočne odlišiť už pri menšom počte probandov, a tak pre naše potreby a možnosti sa zdala postačujúca vzorka 30 osôb. Táto skupina bola relatívne homogénna vzdelaním aj vekovo, pretože ju tvorili študenti FFUK v Bratislave vo veku 20–26 rokov.

Podkladom pre výber abstraktných výrazov na praktické overenie ich významových súvislostí na základe asociácií probandov bolo členenie abstrákt podľa A. A. Ufimcevej (1986). Táto autorka uvádza 4 základné typy abstraktných výrazov:

1. výrazy predstavujúce abstraktný pojem príznaku, vlastnosti, deja, ktorý nemá protipól v predmetnej realite, t. j. mená spredmetnených vlastností, príznakov, stavov (*chôdza, krása*);

2. výrazy označujúce abstraktný pojem ako zovšeobecnenie najvyššieho stupňa vyjadrené v kognitívnych kategóriách (*fenomén, substancia*);

3. výrazy označujúce kategórie reálneho sveta, ktoré vystupujú ako rodové pojmy voči príslušným druhovým pojmom (*udalosť, pocit*);

4. metajazykové pojmy ako termíny rozličných oblastí poznania, vedy a umenia (*pravdivosť, lexéma*).

Pri aplikácii tejto typológie na našu vzorku sa ukázalo výhodné na základe podobnosti spojiť dva a dva typy, čím vznikli dva rozšírené typy. V prvom type sa tak do súvislostí dostali mená spredmetnených vlastností, stavov, príznakov a výrazy označujúce kategórie reálneho sveta a rodové pojmy. Dôvodom spojenia je snaha o zrovnocnenie abstrákt, ktoré nemajú denotát v predmetnej realite, s abstraktami, ktoré môžu vzniknúť na základe zovšeobecnenia nejakého segmentu predmetného sveta. Abstraktné výrazy chápeme totiž ako jednotky jazyka, ktoré sa môžu, ale nemusia viazať na objekty, javy a príznaky materiálneho sveta, a tak to, čo existuje v jazyku, je rovnako reálne ako to, čo jestvuje v materiálnej skutočnosti. V russellovskom chápaní existencia ani nie je vlastnosťou objektov, ale faktom vedomia subjektu. Potom aj samotný výskyt danej jednotky v systéme jazyka jej už zaručuje realnosť, podobne ako prítomnosť myšlienky alebo pocitu vo vnútornom svete človeka. Analógia tu významne ukazuje na súvislosť medzi kognitívno-emočným individuálnym vnútorným svetom, spoločným médium jazyka a vonkajším javovo-materiálnym svetom. Abstraktné výrazy pomenúvajú prvky každého z týchto svetov, čím sa ich realita stáva realitou jazykovou. Okrem toho, že existuje tlak kontextu, pod ktorým sa výraz posúva buď smerom k abstraktnej alebo konkrétnej lexike (hlavne na línii jednotlivé – druhové – rodové), prejavuje sa aj pohyb vnútri obidvoch typov lexík v závislosti od sémantických zmien jednotlivých výrazov (napríklad významová extenzia ako príznak abstraktnosti). Opačná tendencia, predovšetkým sekundárna konkretizácia